

סימן יח

פסח הבא בטומאה: אכילת יותר מכזית ואכילת קטנים

פתיחה

במשנה (פסחים עו, ב) נאמר שהפסח הבא בטומאה נאכל בטומאה. לאור זאת, יש לדון כיצד יש לנהוג באכילת פסח הבא בטומאה: האם פסח זה נאכל ממש כמו פסח טהור, או שיש להרבות את המנויים על כל בהמה ובכך לצמצם את האכילה לשיעור של כזית בלבד לכל אחד מהמנויים, כדי שלא להרבות באכילת קדשים בטומאה שאין בה הכרח. בנוסף, יש לדון האם ההיתר לאכול בטומאה חל גם בקטנים שאינם מצווים בפסח, ולחלק מהדעות אין להם יכולת להימנות עליו, והיתר אכילתם ממנו כשבא בטהרה אינו משום שנמנו אלא מסיבות אחרות.

א. אכילת יותר מכזית בפסח הבא בטומאה

חידוש השפת אמת שיש למנות הרבה בני אדם על פסח אחד כדי לצמצם את האכילה לכזית

בנוגע לקרבן פסח שבא בטומאה שדחוייה בציבור, נאמר במשנה (שם):
הפסח שבא בטומאה נאכל בטומאה, שלא בא מתחילתו אלא לאכילה.

בפשטות נראה מהמשנה שאין הבדל בין אופן אכילת פסח הבא בטומאה טמא לאכילת פסח הבא בטהרה, ובשניהם מותר ונכון לאכול יותר מכזית. וכן הסיק בספר והשב את העבודה (פ"ב הערה עה) מ'סתימת כל הפוסקים'. עם זאת, השפת אמת (שם ד"ה במשנה) חידש שבפסח טמא אסור לאכול יותר משיעור החיוב המינימלי שהוא כזית, ובשונה מפסח טהור. ולכן, כדי שלא

תנז

פסח לה' | סימן יח
פסח הבא בטומאה: אכילת יותר מכזית ואכילת קטנים

ייוותר ממנו בשר, כמות האנשים הנמנית עליו צריכה להיות מחושבת לפי כמות זיתי הבשר שבו:

נראה דעכ"פ צריכין למנות הרבה בני אדם על פסח אחד, בכדי שלא יגיע לכל אחד יותר מכזית [דלא התיירה תורה אלא שיעור אכילה ולא יותר. ואף על גב דלקמן (צה, ב) תנן דפסח שבא בטומאה, אפילו זבין וזבות דלא הותר להם להביא פסח בטומאה, אין חייבין על אכילתו כרת משום דאין נאכל לטהורים, עיין שם, מכל מקום איסורא מיהו איכא. אכן לפי מה שכתב בספר גבורות ארי ביומא (מד, ב ד"ה בכל יום (א)) דדבר שניתן שבת לדחות אצלו ואין שיעור למעלה אף על גב דיש לו שיעור למטה, כל כמה דבעי מוסיף, עיין שם, יש לומר דהוא הדין גבי טומאה דינא הכי. אבל יש לומר דלא דמי טומאה לשבת, כדאמרינן ביומא (מו, ב) דשבת הותרה וטומאה דחוייה, עיין שם. וכיון דטומאה דחוייה, אפשר דלא ניתן לדחות אלא בצימצום כפי השיעור ולא יותר].¹

לדעת השפת אמת, מכיוון שטומאה דחוייה בציבור, ולא הותרה לגמרי, אם כן מצוות אכילת הפסח מתנגשת עם איסור אכילת קדשים בטומאה, ולכן צריך לצמצם את דחיית האיסור למינימום, דהיינו לשיעור האכילה המינימלי שבו יוצאים ידי חובת אכילת הפסח, כלומר כזית לכל נפש. כעין דברי השפת אמת כתב המקראי קודש (פראנק; פסח ח"א סי' לא) בשם הגרמ"נ ולנשטיין.²

1. וחזר על הדברים שוב בהמשך (שם צא, ב על רש"י ד"ה אונן). ובמנחת חזקיה (פסחים עז, א ד"ה הפסח) כתב בתחילה לדייק מלשון הרמב"ם דלא כשפת אמת, וכדברי השערי היכל דלהלן, אבל בהמשך דבריו כתב 'שבאמת מסתבר כדברי השפת אמת', משום שבפסח הבא בטומאה אין איסור שבירת עצם (פסחים פד ע"ב ורמב"ם הל' קרבן פסח י, א), ומוכח שהוא נקרא קרבן פסול. ואולם נראה שאין די בשם 'קרבן פסול' כדי להוכיח כדברי השפת אמת, ואין ראייה זו מכרעת.

2. 'הגרמ"נ ולנשטיין רצה לומר דבפסח הבא בטומאה ונאכל בטומאה, אינו יכול לאכול, רק כזית אחד, כדי לצאת ידי חובת אכילת הפסח, אבל יותר אסור מצד טמא שאכל את הקדש. וצ"ע לדינא. ויעוין עוד בהערות הררי קודש שם, שהעלה בזה צדדים לכאן ולכאן.

קשיים בחילוק השפת אמת בין שבת לטומאה

השפת אמת מביא את דברי הגבורת ארי, שאין מגבלה על כמות הקטורת שמותר להקטיר בשבת, אע"פ שעל ידי כך מרבה במלאכת הבערה. וזו לשון הגבורת ארי:

דלא ניתנה תורה למלאכי השרת לכון ולצמצם בשיעורו שלא להוסיף ולא לגרוע מן השיעור וקצבה והמדה שנתנה לו תורה. הלכך הקטרת קטורת אף על פי שיש שיעור למטה, דבכזית סגי, כיון דאין לו שיעור למעלה כל כמה דבעי מרבה ומוסיף, והקטרת הכל דוחה שבת. והוא הדין הבערה לצורך גחלים של קטורת – מוסיף ומרבה כל כמה שירצה ואין לו שיעור למעלה והכל דוחה שבת.

ומחלק השפת אמת וכותב שאין ללמוד מזה לנידון דידן, שכן מלאכת המשכן הותרה בשבת, ואילו טומאה דחוייה בציבור.

אולם מהעיון בדברי הגבורת ארי, נראה לכאורה שיסוד היתרו שונה, והוא 'דלא ניתנה תורה למלאכי השרת לכון ולצמצם'. כלומר, כל שיעורי התורה שנאמרו לגבי אכילה והקרבה הם שיעורי מינימום, שכן קשה לעמוד על שיעורו המדויק של הזית, ולכן ברור שעל מנת שלא לגרוע מן השיעור התירה התורה להקריב ולאכול יתר על השיעור, כדי שיהיה השיעור המינימלי בכלל. סברה זו אינה תלויה כלל בגדרי הותרה ודחוייה, ומדבריו נראה שאף בפסח הבא בטומאה יש לומר 'לא ניתנה תורה למלאכי השרת'.

זאת ועוד, לדעת השפת אמת חלה חובה על בני החבורה לדאוג מלכתחילה שלא יבואו לידי מצב שבו יצטרכו לדחות איסור. חיוב זה נוגד לכאורה את הידוע לנו מהלכות שבת, שאע"פ שלדעת רוב הפוסקים שבת דחוייה במקום פיקוח נפש,³ מדאורייתא אין חובה להשתדל ולמנוע הגעה לידי מצב של פיקוח נפש שידחה שבת, ואפילו בשבת עצמה מותר לעשות מעשים שיגררו מצב של פיקוח נפש, ורק חכמים גזרו על כך מסיבות שונות.⁴ ובנידון דידן שלא מצאנו

3. יעוין בטוב"י (או"ח שכד, יד).

4. יעוין בגמרא (שבת יט, א) ובראשונים (שם), ובטוב"י (או"ח סי' רמח).

פסח לה' | סימן יח
פסח הבא בטומאה: אכילת יותר מכזית ואכילת קטנים

גזירה כזו, יש להעמיד את הדין על יסודו מדאורייתא, ומותר יהיה לכתחילה להביא למצב של טומאה דחוייה בציבור, ואין צורך להימנות על הקרבן באופן שלא ייוותר לכל מנוי יותר מכזית.

ואכן, בספר פתח הבית (על הרמב"ם הל' קרבן פסח ז, ט ד"ה עוד) נקט בפשטות שאף כאשר הפסח נעשה בטומאה, אין האכילה מוגבלת לכזית, וכל אדם רשאי לאכול כאוות נפשו.

קשיים מסתימת לשון המשנה, הגמרא והרמב"ם

בשערי היכל (פסחים, מערכה קא) הובאו שלוש ראיות לכך שמותר לאכול יותר מכזית, ושלא כדברי השפת אמת:

מלשון הרמב"ם (קרבן פסח ז, ח) במהדורת פרנקל המדויקת: 'פסח שהקריבוהו בטומאה הרי זה נאכל כטהור' משמע בבירור שלא כדבריו, שאין חילוק בשיעור האכילה בין טמא לטהור. אלא שבדפוסים מאוחרים שינו את 'כטהור' ל'בטומאה' (על מקור הנוסח ראה 'שינויי נוסחאות'⁵).

גם משתיקת המשנה והגמרא משמע שהאכילה כדרכה. וכן נראה מהדיון (פסחים דף צה-צו) על טמאי מתים שאכלו אימורים, האם עברו איסור משום טומאה, מכאן שבאכילת הבשר אין כל איסור.

ובספר אמונת יהושע (על הירושלמי מעשר שני, סי' קצה עמ' א'פח ד"ה שו"ר) כתב שאלמלא דברי השפת אמת, היה נראה לומר שלא כדבריו, והביא ראיה לכך מהדין שכאשר רוב ישראל טמאים, עושים את הפסח בטומאה ולא מחזרים אחר כוהנים טהורים, כמבואר בגמרא (פסחים עח, א):

הרי שהיו ישראל טמאין, וכהנים וכלי שרת טהורין. או שהיו ישראל טהורין וכהנים וכלי שרת טמאין, ואפילו ישראל וכהנים טהורין וכלי שרת טמאין, יעשו בטומאה; שאין קרבן ציבור חלוק.

5. שם צוינו כמה כתבי יד שבהם שונה הנוסח מ'כטהור' ל'בטהור', ומכאן קצרה הדרך להגיה ל'בטומאה'. אף הרב קאפח במהדורתו (הל' קרבן פסח ז, ט) כתב שזהו נוסח כתבי היד, ואף הציע להסביר שכוונת הרמב"ם לאסור שבירת עצם גם בפסח טמא, יעו"ש.

מכאן עולה שאחרי שהטומאה נדחתה, אין צורך להקפיד לצמצמה למינימום, ומשמעות טומאה 'דחוייה' באה לידי ביטוי רק בשאלה אם מותר לעשות בטומאה כאשר אפשר לעשות בטהרה, ולא בשאלה האם צריך לצמצם את הטומאה.⁶ ומסכם האמונת יהושע (שם ד"ה ונמצא) וכותב: 'בקרוב פסח הבא בטומאה יש שני דינים, דין דחוייה ודין הותרה'.

דעת השפת אמת בדיעבד, אחר שנשחט הפסח

מלבד כל האמור, מלשון השפת אמת ניתן להבין שדבריו נאמרו רק לכתחילה, שחובה לדאוג לכך שלא יידחה האיסור מעבר למינימום הנדרש, אך בדיעבד אם נמנו מעט בני אדם על פסח אחד וכבר שחטוהו – אין להם רשות להותיר את בשרו ולהסתפק באכילת כזית. וכך נראה גם מסברה, שהרי במקרה זה ישנה מצווה חיובית לאכול את כל קרבן הפסח ולא להותיר ממנו, ולכן דחיית איסור האכילה בטומאה אינה מצטמצמת לכזית הראשון בלבד.

לפי הבנה זו בשפת אמת, ניתן ליישב את קושיות השערי היכל המובאות לעיל מסתימת לשון המשנה והגמרא – המשנה והגמרא אינן עוסקות בדיני ההימנות על הפסח אלא בדיני אכילתו, בזמן שכמות המנויים כבר לא ניתנת לשינוי, ועדיין אין הדברים מתיישבים בלשון הרמב"ם המשווה השוואה גמורה בין דיני אכילת הפסח הטמא לפסח הטהור.

דברי השפת אמת תואמים לשיטה שאין מצווה באכילה מעבר לכזית ראשון

והנה, לעיל (עמ' תמב הערה 4) התבאר שלדעת המנחת חינוך משאכל אדם כזית בשר, אינו מחויב יותר באכילת קרבן פסח וכל מה שיאכל מכאן ולהבא לא יהיה בכלל 'מצוות עשה החיובית' של אכילת בשר, אלא רק בכלל 'עשה הבא מכלל לאו' ד'לא תותירו ממנו עד בוקר'. אולם לדעת השאגת אריה (לעיל עמ' תמא הערה 2), קיימת מצוות עשה באכילת כל בשר הקרבן, גם מעבר לשיעור כזית. והתבאר שם שדעת השאגת אריה נראית יותר מחוורת.

6. אמנם ראייה זו אינה חד משמעית וניתן לחלק בין הנידונים, משום ששם יש גנאי בהפרדת הציבור, וכדמוכח ברש"י (שם פ, א ד"ה אלא).

פסח לה' | סימן יח
פסח הבא בטומאה: אכילת יותר מכזית ואכילת קטנים

מדברי השפת אמת נראה שסבר כמנחת חינוך, שמעבר לכזית הראשון אין יותר מצווה מלבד מניעת נותר. ולפי זה יש להעיר שלדעת הסוברים שיש מצווה גם מעבר לכזית הראשון, מסתבר שראויה היא גם האכילה שמעבר לכזית הראשון שתדחה את הטומאה.

קיום קרבן פסח בטומאה בזמננו לאור דברי השפת אמת

יש מקום לטעון ששיטת השפת אמת מהווה מחסום מהקרבת קרבן פסח בזמן הזה, משום שאיננו יודעים במדויק את שיעור הכזית, ולכן אנו מנועים מעשיית פסח – אם נאכל יותר מכזית, נחרוג ממה שהותר; ואם נאכל פחות מכזית, לא נקיים את המצווה, וממילא תתבטל ההצדקה לאכול בטומאה, וכדינו של בעל מום ששימש בטומאה, שחייב גם משום טומאה, דטומאה הותרה לתמימים ולא לבעלי מומים (יבמות לב, ב, וברש"י ד"ה ששימש בטומאה).

ואולם, לפי המתבאר נראה שאף אם חוששים לשיטת השפת אמת, אין צורך לחשוש לה אלא לכתחילה. ואף אם נחמיר טובא ונחשוש לה אף בדיעבד, קשה לומר שמפאת חוסר ידיעה מדויקת של גודל הכזית, עדיף להתבטל מן המצווה. ונראה בפשטות שכל מה שנצרך כדי שיצא הספק מליבנו ויהיה ודאי שאכלנו כזית, הרי הוא בכלל השיעור הבסיסי שאף השפת אמת מודה בפה מלא שהותר.⁷ וכל שכן אם לא נוקטים כשפת אמת, שאין צורך לחשוש לכך.

ב. אכילת קטנים בפסח הבא בטומאה

המקדש דוד זן לצמצם את היתר האכילה בטומאה למנויים בלבד, והשער הקרבן לגדולים בלבד

כתב המקדש דוד (קדשים כו, ב):

7. ומלבד כל זאת, יש לדון טובא על הקביעה שאיננו בקיאים בשיעור הכזית, וכן על הטענה שאין מענה הלכתי לחוסר בקיאות זה, ויעוין טל חיים (פסח סי' יג), קונטרס זית רענן, מאמרו של הרב בעז אופן: זית או כזית, בקובץ פרי עץ הגן א (תשנ"ח) עמ' 157-183, ועוד רבים; ואכמ"ל.

פסח לה' | סימן יח
פסח הבא בטומאה: אכילת יותר מכזית ואכילת קטנים

אמרינן בפסחים (פד, ב) גבי שבירת העצם דנוהג בכשר ולא בפסול, דפסח הבא בטומאה אין בו משום שבירת העצם; דאע"ג דנאכל הוא, מכל מקום פסול הוא. עיין שם. והנה לפי זה אפשר דפסח הבא בטומאה, אם אכלו שלא המנוים אצלו, עוברים עליו גם כן משום אכילת קדשים פסולים; דכל שבקדש פסול, בא הכתוב ליתן לא תעשה על אכילתו, כיון דפסח הבא בטומאה פסול הוא, רק דנדחה איסורו, דטומאה דחוויה בצבור, ולגבי פסח נדחה אף אכילתו, דמעיקרא אינו בא אלא לאכילה. אם כן, כיון שרק נדחה – זה רק לגבי אותן שמצוה לאכלו, אבל שלא למנויו לא נדחה לגביהו, והוי כשאר קדשים פסולים.

בשער הקרבן (פ"ב הערה 43; ובקצרה בפ"א הערה 6) דן לומר על פי דברי המקדש דוד שכאשר פסח בא בטומאה, אסור לקטנים לאכול ממנו. ותלה זאת במחלוקת הראשונים בהסבר לאכילת קטנים בסתם פסח לאפשרות ששה לבית אבות לאו דאורייתא, כלומר שקטנים אינם בני הימנות על הפסח: ונאמרו בזה שתי דרכים: (א) תוס' (פסחים פח, א ד"ה שה) וסיעתם: במקום מצוות חינוך אין איסור ספייה לקטן; (ב) תוס' (נדריים לו, א ד"ה יביא) וסיעתם: אין איסור אכילה שלא למנויו במי שאינו בר מינוי. ולפי זה דן השער הקרבן לומר שבשלמא לתוס' בפסחים יש לומר שכשם שמצוות חינוך דוחה את איסור הספייה למי שאינו מנוי כך היא דוחה את הטומאה, אבל לתוס' ור"ן טעם ההיתר אינו נוגע להלכות חינוך אלא להלכות האכלה שלא למנויו, ואם כן לא הותרה אלא האכלה שלא למנויו אך איסור אכילת קדשים בטומאה בעינו עומד.

נראה שגם קטנים אוכלים בפסח הבא בטומאה

ואולם, נראה שאין לחשוש לדברים, ושפיר אוכלים הקטנים גם מפסח הבא בטומאה: ראשית, עיקר חידושו של המקדש דוד אינו מבורר, והוא עצמו נזהר לא כתבו אלא בלשון 'אפשר'.⁸ וכבר העיר על דבריו בהערות מנחת מרדכי (על המקדש דוד מהד' עליאש שם הערה ד):

8. ובשער הקרבן הביא דבריו בלשון ודאית: 'במקדש דוד סי' (כ"ז) [כ"ו] כתב דלא הותר האכילה בטומאה אלא למנוייו, ולכאורה לא דק בזה.

פסח לה' | סימן יח
פסח הבא בטומאה: אכילת יותר מכזית ואכילת קטנים

יש לעיין בעיקר ההנחה דדין הקרבן משתנה על פי האוכל, דלאחר שנדחה הטומאה אצל המנויים, הוה לן לדונו כקרבן כשר כלפי כל העולם, והיכן מצינו קרבן חלוק. וצ"ב.

והנה, יש להשיב קצת על דברי המנחת מרדכי, שהרי לדעת ר' חייא (יבמות לב, ב), זר שאכל חטאת העוף שנמלקה חייב שתיים: אחת משום זרות ואחת משום נבילה; וכן פסק הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות יא, ט), ונימק: 'שכל מלוכה נבילה היא, וכשהותרה – לכהנים הותרה, לא לזרים'. ומפורש יוצא מזה שהקרבן חלוק, והוא נידון ככשר מנבילות דווקא לגבי כהנים ולא לגבי זרים. ויעוין עוד בגמרא שם, שהובאו דינים נוספים בעלי דמיון לדין זה. ומכל מקום, אין בזה כדי להכריח את דברי המקדש דוד, שכן יש לחלק בין זר שאין לו שייכות כלל לחטאת ובין מי שאינו מנוי, שיש לו שייכות עקרונית לפסח והוא אינו מופקע ממנו. בנוסף, ייתכן יש לחלק בין איסור נבילה לאיסור אכילת קדשים בטומאה.

שנית, גם אם איתא לדברי המקדש דוד, וגם אם שה לבית אבות לאו דאורייתא, וגם אם הצידוק לאכילת קטן הוא כתוס' בנדריים ולא כתוס' בפסחים, עדיין יש לחלק בין גדול שלא נמנה ובין קטן, ולומר שמה שחידשו התוס' שלא שייך איסור שלא למנויו בקטן משום שאין לו יכולת להימנות, מבוסס על הבנה יסודית שהפסח שייך לכל ישראל, אנשים נשים וטף, וכדברי משה רבינו (שמות י, ט): 'בנערינו ובזקנינו נלך **בבנינו** ובבנותנו בצאננו ובבקרנו נלך כי חג ה' לנו'. וכשם ששייכות זו גוברת על איסור האכילה שלא למנויו, כך היא גוברת גם על איסור האכילה בטומאה. ויעוין עוד בכעין זה לעיל (עמ' שכז).

שלישית, מפשטות תיאורי התני"ך וחז"ל והרמב"ם לפסח הבא בטומאה, משמע שלא קיים הבדל משמעותי שכזה בינו ובין פסח הבא בטהרה. ואף שטענה זו בפני עצמה אינה מכרעת כלל, מכל מקום נראה שיש בזה צד נוסף המצטרף לשני הצדדים הקודמים.

סיכום

(א) השפת אמת חידש שכאשר פסח בא בטומאה, יש לצמצם את האכילה לכמות המועטה ביותר הנדרשת לקיום המצווה, דהיינו להרבות את המנוים על כל קרבן, באופן שכל אחד יאכל כזית בלבד. יש מקום להבין בדעתו שהדברים אמורים רק בנוגע לאופן ההימנות לכתחילה ולא בנוגע להיתר האכילה בדיעבד, במקרה של פסח שנשחט על כמות מנויים המצריכה אכילה של יותר מכזית לכל אחד.

(ב) מפשט המשנה והגמרא וכן מדברי הרמב"ם נראה שגם כאשר פסח בא בטומאה, אין מגבלת מקסימום על שיעור האכילה, והפסח נאכל כמו פסח הבא בטהרה. כך נראה גם מכך שמצוות העשה של אכילת קרבן פסח ממשיכה להתקיים גם באכילה נוספת יותר מכזית.

(ג) מכל האמור עולה שגם אם ננקוט שאיננו בקיאים בשיעור הכזית, אין בכך כדי למנוע מעשיית פסח בטומאה.

(ד) בשער הקרבן דן לאסור על קטנים לאכול מפסח הבא בטומאה, שהרי יש מקום להבין שהטומאה נדחית דווקא למי שחייב בפסח ויכול להימנות עליו ולא על קטנים. ואולם נראה לצדד שאף קטנים יכולים וצריכים לאכול מפסח הבא בטומאה, משתי סיבות עיקריות: (א) ניתן להבין שדין דחיית הטומאה מתייחס לקרבן בעצמותו וכבר אין חילוק בין אנשים שונים, וביחס לכולם הטומאה נדחית. (ב) ניתן להבין שהיסוד להיתר אכילת קטן בפסח טהור, למ"ד שה לבית אבות לאו דאורייתא, הוא הבנה יסודית שהפסח שייך לכל ישראל, אנשים נשים וטף – בין כשבא בטהרה ובין כשבא בטומאה.